

БОРБЕ БОРОЗАН

ИСТОРИЈСКО И ЕПСКО У МОЈКОВАЧКОЈ БИЦИ

Гото до да нема догађаја у црногорској прошлости који се као мојковачка епопеја урезао у историјску и епску свијест Црногораца. Оно што је у овом догађају превасходно историјско памти се углавном као епско, а оно што је добило црту епског као историјско и по значењу и по порукама. У чудној игри овог двојства, својствено народу који је одњеговао култ епског схватања прошлости, свеукупно прегнуће Црне Горе у I свјетском рату добило је ову традиционалну димензију, упркос томе што се ради о догађају из савремене историје.

Ако бисмо тражили одговор на ово питање, онда би трагање за могућим ишло оном лелујавом стазом сазнавања којом се иде с упитаношћу зашто с толиким болом и преосјетљивошћу, а не са уобичајеним поносом, говоримо о учешћу и судбини Црне Горе у I свјетском рату. Зашто заправо најчешће као мелем на рану свратисмо сјећање и говоримо о Мојковачкој бици, а све друго оћутимо и мимоиђемо. Да ли су се црногорска прошлост и државност овјенчале догађајем који је у складу са традицијом или је још нешто у питању чему ваља тражити узроке и поруке. Не стоји ли мојковачка епопеја уз ловћенску трагедију и да ли су наши врли пјесмотворци оплакујући пропаст "горског престола" - Цетиња и "српског" Олимпа - Ловћена били успјешнији од историчара који ево већ 80 година покушавају да реконструкцијом релевантних чињеница објасне улогу Црне Горе у I свјетском рату, кроз трагични исход њеног војничког и свенародног борења на страни савезника и политичку судбину једног краља који се својом дугом владавином био поистовјетио са судбином црногорске државности. Постоји ли, заправо, о овом догађају још понешто недокучиво, неизрециво и толико болно, а истине ради потребно да се каже смирено и трезвено - без гњева и пристрасности? Није први пут да је политика надвладала,

па и злоупотријебила војску и војну доктрину. Стиче се утисак на основу прегледане архивске грађе да учинак политике у овом догађају није довољно изучен и премјерен критеријумима својственим историјској науци.

Почетак I свјетског рата за Црну Гору био је изазов на који се, с обзиром на судбину нападнуге Србије, одазвала у складу са традиционалним схватањем да су непријатељи Србије истовремено и непријатељи Црне Горе. Зато је на мишљење предсједника српске владе Николе Пашића поводом давања одговора на аустроугарски ултиматум од 23. јула 1914. влада Црне Горе одговорила да "у сваком случају Црној Гори је и сада као и вазда зло и добро заједно са Србијом. Њена је судбина и наша".¹

На Пашићево питање "Да ли Србија може рачунати на братску и неограничену помоћ Црне Горе у сукобу са Аустро-Угарском", одговор са Цетиња био је да "Србија може рачунати на братску и неограничену помоћ Црне Горе, како у овом судбоносном часу за српски народ, тако и у сваком другом".² На депешу којом се регент Александар овим поводом захвалио свом ђеду краљу Николи, услиједио је одговор: "Моји Црногорци су већ спремни на граници да гину у одбрани наше независности".

У складу са оваквим обећањима, објављујући прогласом пуну мобилизацију људства од 18. до 63. године, краљ Никола је 5. августа прогласом поручио Црногорцима да их по трећи пут за непуне двије године позива под оружје и води "у свети рат за слободу српства и југословенства" јер је "судбоносни час куцнуо" зато што се "црно-жути барјак, који од давних времена притиска душу југословенског народа, развио да тај народ потпуно уништи, да његове представнике, Србију и Црну Гору, прегази... Црногорци - каже се на крају овог прогласа - Аустрија је објавила рат нашој драгој Србији, објавила га је нама, објавила га је српству и цијелом словенству... На нашој су страни Бог и правда".³

Ово је био ратни, национални и уједно спољнополитички програм краља Николе усаглашен са мишљењем које је Влада Јанка Вукотића изнијела пред посланицима Народне скупштине 29. јануара 1914, истичући између осталог: "Ми стојимо на народном јединству Срба и Хрвата и вјерни традицијама Црне Горе и њених господара, најизразитије ћемо радити на југословенској солидарности и заједници,

¹ Др Никола Шкерковић, *Црна Гора за вријеме првог свјетског рата - Односи са Србијом - Кайићулација*, Титоград 1963, стр. 12; "Глас Црногорца" 35 и 37 за 1914. год; ИИЦГ, ф - 330, Дневник Р. Поповића.

² Исто.

³ "Глас Црногорца, бр. 39 за 1914. год.

учествујући у свим културним потхватима југословенским према нашој величини и заслуги."⁴

Тиме што су своју политичку, државну и националну судбину везали за Србију, влада Црне Горе и краљ Никола су очигледно били свјесни ризика с којим уводе народ у ратну утакмицу на страни Антанте и на жртве које су се имале приложити за заједничку савезничку побједу. Краљ Никола је тежио циљевима садржаним у поменутој прокламацији, доказујући то и пером и мачем српској, југословенској и европској јавности, надасве, својом вишедеценијском владавином. Сходно одређењу да црногорску индивидуалност и династичка права подреди спасавању угроженог Српства и заједничким напорима ослобађања и уједињавања свих југословенских народа, краљ Никола је затражио од Врховне команде Србије да у складу са ратним планом, а у циљу координирања војних операција, упути неколико официра за потребе Штаба црногорске Врховне команде. На тој основи је за начелника Штаба црногорске Врховне команде од 22. августа 1914. до 19. јуна 1915. године постављен генерал Божидар Јанковић, а затим његов помоћник пуковник Петар Пешић на истој дужности, у својству начелника Штаба црногорске Врховне команде, остао је до 17. јануара 1916. године. Овим је у оперативном смислу црногорска војска била саставни дио србијанске војске, њено лијево крило, чије су војне активности извођене према упутству, наредбама и увијек уз сагласност српске Врховне команде. Ступајући у рат на страну нападнуте Србије, не чекајући да то учине Русија, Енглеска и Француска, Црна Гора се није обезбиједила ни од каквих ратних тешкоћа тражењем помоћи у наоружању, храни и опреми, у чему је оскудијевала од самог почетка. О другим интересима није се ни мислило.

Цио поступак уласка Црне Горе у овај рат био је одређен принципима епске традиције и представа о свеопштој борби против зла које угрожава политичко биће Српства, Југословенства и Словенства. Сублимирајући ова осјећања, краљ Никола је прометејску нарав Црногораца, увјерених у побједу правде, слободе и једнакости, спојио са традиционалним схватањем Лазареве клетве и Милошеве правде. Заправо, читава Црна Гора за све вријеме овог рата кључала је митском снагом косовске вечере и Микошевим завјетом борбе и страдања за слободу и правду. Епски стваралац је, чини се, непогрјешиво ухватио суштину ових догађања. Чак би се могло рећи да је оваква епска димензија подстицај даљим историјским истраживањима.⁵

⁴ Јагош Јовановић, *Стиварање црногорске државе и развој црногорске националности*, Цетиње 1948, стр. 408.

⁵ Милован Ђилас, *Црна Гора*, Београд 1989, поглавље "Битка" стр. 3-102.

II

Црна Гора је у рат ушла војно неспремна, са несређеним политичким стањем у земљи и оптерећена међудинастичким антагонизмом и калкулантским понашањем влада Србије и Црне Горе око питања уједињења.

Међутим, и поред ових слабости црногорска војска је под најтежим ратним условима с успјехом изводила све повјерене јој војне операције током 1914. и 1915. године. Тако је за вријеме церске битке, августа 1914, добила задатак да обезбиједи своје фронтове, посебно правац кроз Санџак преко којег су аустроугарске јединице могле угрозити бок и позадину српске војске. У вријеме ове операције она је са око 35.000 војника успјешно задржавала на својим фронтовима (Санџачком, Херцеговачком и Ловћенском) око 72.000 непријатељских снага и тиме посредно допринијела успјеху Србије у Церској бици.⁶

Од половине септембра до краја новембра 1914, за вријеме дринске операције, око 2/3 црногорских снага, у кооперацији са Ужичком војском, извршило је више офанзивних дејстава у десни бок и позадину Шесте аустроугарске армије у југоисточној Босни. У завршним операцијама овог ратовања на Дрини, црногорска војска имала је према себи око 55.000 аустроугарских војника потпуно премоћних у артиљеријском наоружању. Ове операције српских и црногорских снага у југоисточној Босни довеле су до четрдесетодневног застоја аустроугарске офанзиве на дринском правцу.⁷

За вријеме Колубарске битке основни задатак црногорске Врховне команде био је да расположивим војним потенцијалима заштити лијеви бок и позадину главнине српских снага као и да очува стање на својим фронтовима. Ангажовањем санџачке одбране у заустављању продора непријатељских снага правцем Вишеград-Прибој, повјерени задатак је био извршен.⁸

У вријеме Макензенове офанзиве на Србију, од почетка октобра 1915, црногорска војска имала је задатак да привуче што јаче аустроугарске снаге на простору од ушћа Лима у Дрину до Јадранског мора. Главни терет рата пао је на одбрану у Санџаку. Услјед повлачења српске војске у правцу Косова поља, црногорска војска добијала је нове, све теже одбрамбене задатке; прво, да продужи фронт од ушћа Лима до Вишеграда, затим од Вишеграда преко Кокина Брода до планине Јавора, а потом од ушћа Лима до Јавора (у дужини од око 100 км), с тим да што је могуће јачим снагама спријечи упад кроз Санџак аустроугар-

⁶ *Операције црногорске војске у првом свјетском рату*, Београд 1953, стр. 536.

⁷ Исто.

⁸ Исто. 537.

ских трупа, са сјевера и са запада. Упоредо са овим она је имала обавезу да затвара све правце дејства којима су аустроугарске снаге могле продријети у рејоне Сјенице, Нове Вароши, Пљеваља, као и на правцима према Никшићу, Цетињу и Бару.⁹

У овој фази рата улога црногорске војске имала је стратегијски значај јер је омогућила повлачење српским трупима на Косову и Метохији, обезбјеђујући лијеви бок и позадину од аустроугарских снага не само из Босне и Херцеговине већ и са југозападнoг дијела Србије, долином ријеке Ћеотине и Западне Мораве.¹⁰

У вријеме повлачења српске војске кроз Црну Гору, Скадар и Албанију, задатак црногорске војске био је да на линији Гусиње-Плав-Чакор-Рожаје-р.Тара-Крстац-Грахово-Ловћен-Јадранско море, обезбједи повлачење I, II, и III српске армије и Одбране Београда. Њен задатак састојао се у затварању свих праваца непријатељског дејства који су могли доћи: од Шаље ка Скадру, од Пећи ка Плаву и Андријевици и долинама ријека Лима, Увца, Ћеотине, Таре и Зете као и правца преко Ловећена и дуж Јадранског мора ка Бару и Скадру. Одбраном свих наведених праваца обезбјеђивала се комуникација Пећ - Андријевица - Подгорица - Скадар којом се повлачила српска војска преко Црне Горе ка Скадру и Љешу. У ово вријеме око 43.000 црногорских снага имало је против себе аустроугарске јединице јачине око 150.000 људи чија је премоћ у ратној техници била 1:7.¹¹

Српска војска се приликом повлачења нашла у критичној ситуацији. Без хране, муниције и тешког наоружања, у условима крајње исцрпљености повлачила се по рђавом зимском времену, лошим и готово беспутним крајевима Црне Горе. Управо у то вријеме црногорској војсци је додијељена улога стратегијске заштитнице и она је ову обавезу по цијени великих жртава у потпуности извршила. Тиме су успјешно окончане двомјесечне операције заштите углавном завршеног почетком јануара 1916. године.

Од времена општег напада аустроугарских трупа на Црну Гору 5. јануара 1916. године, црногорска војска је од своје врховне команде добила задатак да по сваку цијену брани свој око 500 км дугачки фронт. Трећа аустроугарска армије је, сходно претходно објављеним припремама, отпочела са једновременим офанзивним нападима на санџачки, ловћенски и херцеговачки фронт. У вријеме овог напада главне снаге Црногорске војске распоређене на линији Плав-Чакор-Беране-Мојковац у улози стратегијске заштитнице, I, II и III српској армији и Одбрани Београда, наставиле су борбе и после проласка српских армија и

⁹ Исто, 538.

¹⁰ Исто.

¹¹ Исто. 539.

остале у истој улози све до коначне пропасти црногорске војске 21. јануара 1916. године. Према томе може се констатовати да је црногорска Врховна команда употребом својих трупа на овим фронтovima, а нарочито на санџачком, извршила све повјерене задатке опште заштитнице српској војсци и допринијела савезничком успјеху јер је готово 17 мјесеци везивале за себе далеко надмоћније и технички неупоредиво опремљеније аустроугарске снаге.

III

Остављена од свих савезника и лишена сваке њихове помоћи у војном ангажовању и наоружању, гладна и крајње исцрпљена црногорска војска сачекала је општи аустроугарски напад одупирући му се на свим правцима свим расположивим снагама и средствима. Као много пута до тада у својој историји, упркос заклињању и вјеровању у савезнике и пријатеље, о одбрани и опстанку Црне Горе бринули су само и једино Црногорци. Приковани за граничне положаје, стајали су разапети између митске прошлости о непобједивости црногорских брда и стварности која им није давала никакву наду на успјех.

Концентрични напад снага III аустроугарске армије с мора од Котора ка Ловћену и Цетињу, од Херцеговине ка Никшићу и ка Мојковцу и Беранама, гдје се премоћу људству и наоружању није могла надокнадити спремношћу за одбрану, означио је почетак агоније гладних и судбином Србије смућених црногорских ратника. Чудно је да је у таквим околностима црногорска Врховна команда судбину на свим ратиштима препустила сналажљивости самих команданата и потпуно превидјела значај одбране ловћенског фронта. Једино се у таквој улози снашао даровити и у војсци омиљени командант Санџачке црногорске војске сердар Јанко Вукотић који је уочио стратегијски значај мојковачког правца и одлучио да га по сваку цијену брани и одбрани противнападом. И док су се аустроугарске трупе са херцеговачког и ловћенског правца, упркос упорној одбрани бранилаца, приближавале и дозивале све ближе једном далекометних топова, слутећи скору пропаст Црне Горе, на мојковачким косама у вријеме божићних дана 6. и 7. јануара 1916. водила се огорчена битка у којој су поједини положаји више пута прелазили у руке једне или друге стране да би на крају, "мојковачка врата" остала у рукама храбрих бранилаца I санџачке дивизије.

IV

Према депешама делегата српске Врховне команде при црногорској Врховној команди Божићара Јанковића, упућеним Штабу Врховне команде, ситуација на фронтovima 6. I 1916. године изгледала је овако: "1. Код Санџачке војске: непријатељ предузео енергичан напад на цео

северни и источни део њеног фронта од Левер-Таре-Ругова. Напад извршен највећом жестином према мојковачком одсеку, а тако исто непријатељ је енергично нападао правцем Сухи до - Беране и Рожаје - Беране... У борби вођеној цео дан било је великих губитака са обе стране нарочито непријатељске. Борба је престала пред ноћ, али је ноћас поново продужена. До сада су одржани сви положаји у црногорским рукама... 2. На фронту Херцеговачког и Ловћенског одреда артиљеријска борба без резултата."¹² Телеграфском депешом јављено је о ситуацији и стању на фронтovima 7. јануара 1916. године следеће: "1. Код Санџачке војске: а) на северном делу њеног фронта целог дана само артиљеријска ватра, б) на североисточном делу овог фронта, на мојковачком правцу, црногорске трупе предузеле су напад на непријатеља. Код Лепенца борба је била огорчена, непријатељ се бранио упорно. Поједини положаји прелазили су више пута из руке у руку. Сви су остали у црногорским рукама. Обострани губици су осетни. На правцу Рожај - Беране и Суви до - Беране непријатељ је врло енергично нападао цео дан и бројно надмоћнији успео је да заузме положај Турјака. Црногорске трупе повукле су се на положаје на левој обали реке Лашнице. На правцу Пећ - Ругово непријатељ је енергично нападао код Кућишта, али су сви његови напади одбијени. 2. Код Херцеговачког и Ловћенског одреда непријатељ почев од 7 ујутру све до мрака отварао је јаку артиљеријску ватру по свим положајима дуж оба фронта, а нарочито на одсеку Валиште - Гомилице."¹³

Током 8. јануара од 6 часова ујутру настављене су жестоке борбе на свим фронтovima. Већ следећег дана јављено је да су "Аустријанци на правцу Котор - Ловћен - Цетиње, поред Кука који су синоћ освојили, заузели и положаје Бабјак и Мајстори." Овим се агонија ловћенских бранилаца, гладних, онемоћалих и збуњених непрекидним артиљеријским нападима приводила крају. У извјештају Б. Јанковића којим се констатује да се на Ловћенски одред више не може рачунати, наглашава се опасност од пробоја аустроугарских трупа од Бара ка Улцињу и Бојани. Тиме се упозоравала српска врховна команда на ажурно повлачење српске војске од Скадра ка Драчу и укрцавање на савезничке бродове. Према овом улутству српска Врховна команда молила је да се "убрза укрцавање" и у захтјеву француском генералу Мендезиру с

¹² А VII, к. 457, 5/2 - 1/233, Извештај делегата ђенерала Божидара Јанковића штабу Српске Врховне команде о стању на санџачком, херцеговачком и ловћенском фронту 25. XII 1915.

¹³ Исто, Извештај од 26. XII 1915; Др Божидар Перезић, *Борбе њроћив ловћенских батерија*, "Ратник" за децембар 1938; А VIII, "Санџачка војска" стр. 303-304, 310-311, 307-308 и 405-406; *Двадесет и њри дана борбе од Дрине до Мојковца*, Споменице прославе одржане 1. IX 1940, Мојковац 1940.

тим у вези напоменула: "Пад Ловћена имаће неслагљиве последице за ситуацију наше војске код Скадра, а нарочито на операцију укрцавања у Медови."¹⁴

На основу увида у догађаје на свим одбрамбеним положајима, гдје је са различитом ратном срећом пружала отпор црногорска војска, стиче се утисак да је одбрана беранско-мојковачког и ловћенског правца била од значаја само уколико је омогућавала коначно извлачење преосталих дјелова српске војске из Црне Горе и повлачење српске војске из Скадра и укрцавање на савезничке бродове у Медови и Драчу. Судбина Црне Горе као да је била унапријед одлучена и према процјенама дипломатског представника Србије на Цетињу Љубомира Михаиловића од 10. јануара 1916. изгледала је овако: "Мој утисак је да Црна Гора неће моћи задржати продирање непријатеља, осим да тражи неки аранжман са Аустро-Угарском. Ако не буде ово могуће онда не остаје друго него тражити мир или капитулирати. Краљ црногорски нема могућности решити се на корак на који смо се ми решили, јер би се црногорска војска сва растурила и Краљ би остао сам са владом".¹⁵

Наведена процјена потврђује да су политички неспоразуми између српске и црногорске владе и врховних команди, којих је током овог рата било напретек и углавном на штету политичког кредибилитета краља Николе, обесхрабрили и учинили узалудним сва даља жртвовања, јер су Влада и краљ Никола били доведени пред одлуку: или капитулација или сепаратни мир са Аустријом. Ако је то била оцјена политичке детронизације династије Петровић, а такав се утисак стиче на основу и документима врло присутне политичке кампање, онда се и трагедија ловћенских бранилаца и прегнуће мојковачке витешке одбране, заједно са учинком ратника на херцеговачком фронту, може посматрати као тужни и фарсични завршетак једног ратовања у којем су политички разлози надвладали војне. У томе се крије и дио одговора на питање зашто је Црногорска војска остављена на милост и немилост непријатељу и поред тога што је под најтежим ратним околностима извршила задатке који су јој били повјерени. Одговорност за слом црногорске војске и државе је управо стога и етичко питање.

¹⁴ А VII, к 457, 5/2 - 1/233, Извјештај Б. Јанковића од 29 и 31. XII 1915.

¹⁵ Др Никола Шкерковић, н.д. стр. 113.

Đorđe Borozan

THE HISTORIC AND EPIC IN THE OPERATION AT MOJKOVAC

Summary

The battle at Mojkovac represents the final act in the three - month - battle in which the Montenegrine and Sandzak army was resisting the more powerful Austro-Hungarian, army from October 22, 1915 until the middle of January 1916. All this time the Montenegro and Northern Albania. The battle at Mojkovac is, surely a remarkable event which is of great interest for historians, writers and artists. This battle represents art épopée of the generation which unselfishly sacrificed their lives for common national ideals of Serbian and Montenegro in World War 1.

